

Ryszard Żelichowski

Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk

Neutralność z bronią u nogi. Królestwo Niderlandów w czasie Wielkiej Wojny

Abstrakt: W czasie I wojny światowej rząd holenderski przyjął doktrynę o zbrojnej neutralności. Nieograniczona wojna podwodna zadeklarowana przez Niemców i blokada morska zastosowana przez Anglię i Francję wymagała balansowania pomiędzy walczącymi stronami. Po przystąpieniu do wojny Stanów Zjednoczonych Holandia została odcięta od swoich kolonii i odczuwała trudności zaopatrzeniowe. Neutralność miała swoje patologie (przemyt, działalność szpiegowska), ale też zaoszczędziła mieszkańcom Holandii okrucieństw wojny toczącej się na terytorium państw sąsiedzkich.

Słowa kluczowe: Holandia, neutralność, konferencje pokojowe, konwencje haskie, Wilhelmina, Entente, Wilhelm II.

Abstract: During the First World War the Dutch government adopted the doctrine of armed neutrality. An unrestricted underwater war declared by the German and a sea blockade imposed by Britain and France required balancing between the fighting parties. After the United States joined the war, Holland was cut off from its colonies and experienced supply difficulties. Neutrality had its pathologies (smuggling, espionage), but it also spared the Dutch people atrocities suffered by peoples of neighbouring countries.

Key words: Holland, neutrality, peace conference, Hague peace conferences, Wilhelmina, Entente, Wilhelm II.

Na temat przyczyn i przebiegu I wojny światowej, nazywanej wówczas Wielką Wojną, w języku polskim ukazało się kilka przygotowanych na tę okazję publikacji¹. Niewiele uwagi poświęcono w nich problematyce państw

¹ Zob. np.: A. Chwałba, *Samobójstwo Europy. Wielka Wojna 1914–1918*, Kraków 2014; J. Pajewski, *Pierwsza wojna światowa 1914–1918*, Warszawa 2014; I. Kienzler, *Wielka*

neutralnych. Rządy ich znajdowały się pod presją walczących stron, a lokalni politycy wykazać się musieli nie lada kunsztem, aby nie narazić się żadnej z nich². Ze względu na bliskość europejskiej linii frontu szczególną rolę miało do odegrania neutralne Królestwo Holandii. Setna rocznica tych wydarzeń skłoniła holenderskich badaczy do pogłębionej analizy roli wojny lat 1914–1918 w historii tego państwa³. Tematyce tej poświęcę poniższy tekst.

Niderlandy na mapie Europy

Zjednoczone Królestwo Niderlandów powstało w 1815 r. z woli koalicji antynapoleońskiej. Motywem takiej decyzji była potrzeba stworzenia buforu pomiędzy odwiecznymi wrogami – Francją i Anglią. Punkt wyjścia stanowił obszar historycznych Niderlandów nazywany Krajami Nizin (niderl. *de Lage Landen*), na które składało się 17 prowincji o zmieniających się granicach, ale w zasadzie homogenicznych kulturowo, wywodzących się od germańskich Franków. Zjednoczone przez władców burgundzkich weszły w skład cesarstwa utworzonego przez Karola V (1500–1558). W wyniku oddziaływania nurtów reformatorskich, płynących w XVI w. ze Szwajcarii i Niemiec, prowincje te podzieliły się według kryterium religijnego. Katolicy zadeklarowali swą wierność hiszpańskiemu królowi Filipowi II Habsburgowi (1527–1598), tworząc obszar nazywany Niderlandami Południowymi, i pozostały częścią jego imperium. Prowincje północne w wyniku zwycięstwa w wojnie osiemdziesięcioletniej utworzyły pierwszą w Europie kupiecką republikę nazywaną Siedmioma Zjednoczonymi Niderlandami. Dominował tu protestantyzm w różnych jego odmianach.

Powstały wówczas podział, utrwalony pokojem westfalskim w 1648 r., był dla Krajów Nizin brzemienny w skutkach. Po okresie napoleońskim, kiedy to obie części Niderlandów ponownie znalazły się pod koroną jednego władcy, cesarza Francji, buforowe Zjednoczone Królestwo Niderlandów, powstałe

wojna 1914–1918, Warszawa 2014; K. Cholderski, *I wojna światowa 1914–1918. Rok po roku*, Warszawa 2014.

² W czasie I wojny światowej neutralność ogłosiły, oprócz Holandii, Albania, Argentyna, Chile, Dania, Etiopia, Hiszpania, Luksemburg (Niemcy pogwałciły jego terytorium), Meksyk, Monako, Norwegia, San Marino, Szwajcaria i Szwecja, Wenezuela, zaś w początkowej fazie wojny – Stany Zjednoczone. S. Kruizinga, *Neutrality and Total War, 1914–1918*, w: *1914–1918-online. International Encyclopedia of the First World War*, ed. U. Daniel, P. Gatrell, O. Janz, H. Jones, J. Keene, A. Kramer, B. Nasson, Berlin 2016.

³ W latach 2002–2017 Fundacja Centrum Studiów nad I Wojną Światową (Stichting Studiecentrum Eerste Wereldoorlog – SSEW) opublikowała 35 tomów poświęconych tej tematyce. Siedziba SSEW znajduje się w 's-Hertogenbosch w Niderlandach. Zob. *De Grote Oorlog, kroniek 1914–1918*, red. H. Andriessen, M. Ros, P. Pierik, vol. I–XXXV, Soesterberg 2002–2017, <https://www.ssew.nl/> (dostęp: 5 III 2018).

po jego klęsce, nie przetrwało próby czasu. W wyniku zrywu rewolucyjnego w 1830 r. państwa tworzące tzw. czwórprzymierze, sojusz mający gwarantować ład powiedeński⁴, na konferencji w Londynie zgodziły się na podział Niderlandów na Królestwo Belgii i Królestwo Niderlandów, w literaturze polskiej nazywane Królestwem Holandii⁵.

To pierwsze doświadczyć miało najokrutniejszej wojny, która toczyła się na jego terytorium w latach 1914–1918. To drugie intensywnie zabiegało i odniosło sukces w stworzeniu trwałych fundamentów państwa neutralnego. Wzorem była Szwajcaria, która uzyskała status państwa wieczyście neutralnego na konferencji wiedeńskiej w 1815 r. Status ten nie stanowił przeszkody do zorganizowania i utrzymywania infrastruktury wojskowej oraz sił zbrojnych. Państwo neutralne miało prawo do bronięcia swojej niepodległości i integralności terytorium (prawo do samoobrony), ale nie mogło wchodzić w skład sojuszy wojskowych.

Od wojny krymskiej do konferencji haskich

Zagrożenie dla istniejącego ładu europejskiego przyniosła tocząca się w latach 1853–1856 wojna krymska, która zdaniem Henry’ego Kissingera doprowadziła do „upadku porządku metternichowskiego, z takim trudem wykutego na kongresie wiedeńskim”⁶. Podpisana po zakończeniu wojny deklaracja paryska (15 IV 1856) określała prawa państw neutralnych w konfliktach wojennych⁷.

Z punktu widzenia Królestwa Niderlandów, mocarstwa kolonialnego i morskigo, traktat wprowadzał (ustanawiał) bardzo istotne regulacje w zakresie prawa morza dla głównych państw europejskich. To pierwsza multilateralna

⁴ Koncert mocarstw lub czwórprzymierze. Sojusz zawarty w listopadzie 1815 r. przez Anglię, Rosję i Austrię (od 1867 Austro-Węgry), Prusy (od 1871 jako Niemcy), do którego dołączyły Francja (1818) oraz Włochy (1867). Celem sojuszu było ustalanie wspólnej polityki w przypadku wojny, co miało służyć zachowaniu równowagi europejskiej, tak aby żadne państwo nie wybiło się na hegemonia.

⁵ Uwaga terminologiczna. Od 1997 r. oficjalną nazwą tego państwa jest Królestwo Niderlandów. Królestwo Holandii formalnie istniało tylko w latach 1806–1810. Po odzyskaniu do języka polskiego weszła myląca nazwa Królestwo Holandii, którą oficjalnie posługiwano się do 1997 r. W Królestwie Niderlandów istnieją dwie prowincje o nazwie Holandia (Północna i Południowa). Poprawna jest zatem wyłącznie nazwa Królestwo Niderlandów, a mieszkańiec tego państwa to Niderlandczyk. Biorąc pod uwagę nawyk językowy i tradycję posługiwania się nazwami „Holandia” (w odniesieniu do państwa) i „Holender” (do mieszkańca), postuluję o odnoszenie tych nazw wyłącznie do kontekstu historycznego (dla Polski lat 1918–1996).

⁶ H. Kissinger, *Dyplomacja*, tłum. S. Głębiński, G. Woźniak, I. Zych, Warszawa 1996, s. 108.

⁷ International Committee of the Red Cross (dalej: ICRC), Declaration Respecting Maritime Law. Paris, 16 April 1856, Declaration, <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=10207465E7477D90C12563CD002D65A3&action=openDocument> (dostęp: 5 III 2018).

próba skodyfikowania tego prawa w czasie pokoju, tak aby można było stosować je w czasie wojny. Deklaracja zobowiązywała sygnatariuszy do odwoływania się doń jedynie podczas wojen między sobą, zezwalała natomiast na zaciąganie kaprów/ korsarzy do służby w czasie wojen prowadzonych przeciw siłom trzecim.

Najważniejsze jednak były tzw. haskie konferencje pokojowe. Pierwsza z nich stanowiła wynik inicjatywy cara rosyjskiego Mikołaja II (1868–1918), będącego pod wpływem idei Jana Gotliba Blocha⁸ i pacyfistki Berthy von Suttner⁹. Gdy propozycja taka została przekazana na ręce ministra spraw zagranicznych Willema Hendrika de Beauforta¹⁰ podczas uroczystości zaprzysiężenia pełnoletniej już nowej królowej Wilhelminy¹¹ w sierpniu 1898 r., wywołała ona entuzjazm wśród członków rządu. Potraktowano to jako uznanie i potwierdzenie holenderskiej polityki neutralności. Minister Beaufort miał jednak wątpliwości. Był to co prawda honor dla państwa, ale obawiał się, że Holandia zostanie wciągnięta w spory polityczne Wielkiej Brytanii z niepodległą Republiką Południowoafrykańską¹² czy Włoch z Watykanem.

Konferencja doszła do skutku. Jej honorową przewodniczącą została królowa Wilhelmina, a organizacją zajął się były minister spraw zagranicznych Abraham van Karnebeek¹³. Otwarcie konferencji miało miejsce 18 V 1899 r. w udostępnionej przez królową sali konferencyjnej w Pałacu Huis ten Bosch w Wassenaar, wówczas jeszcze przedmieścia Hagi¹⁴. Sama królowa nie wzięła udziału w jej otwarciu, a w swoich pamiętnikach uznała to za nieistotne

⁸ Jan Gotlib (Bogumił) [Gottlieb] Bloch (1836–1902), polski bankier i przedsiębiorca, „król kolei żelaznych”, twórca i budowniczy wielu ważnych w Rosji linii kolejowych. Był autorem siedmiotomowej pracy pt. *Przyszła wojna* (1893–1898), tłumaczonej na wiele języków i najlepiej znanej w świecie jego publikacji. W 1901 r. Akademia Umiejętności zgłosiła jego dzieło do literackiej Nagrody Nobla.

⁹ Bertha Sophie Felicitas Freifrau von Suttner z d. hrabianka Kinsky von Chinic und Tettau (1843–1914), austriacka pisarka i dziennikarka. W 1905 r. jako pierwsza kobieta została wyróżniona Pokojową Nagrodą Nobla.

¹⁰ Willem Hendrik de Beaufort (1845–1918), holenderski polityk liberalny, minister spraw zagranicznych (1897–1901). Zob. https://www.parlement.com/id/vg09lkxshnwo/w_h_de_beaufort (dostęp: 5 III 2018).

¹¹ Wilhelmina (niderl. Wilhelmina Helena Pauline Maria van Oranje-Nassau, 1880–1962), królowa Niderlandów w latach 1890–1948.

¹² Republika Południowoafrykańska (niderl. *Zuid-Afrikaansche Republiek* – ZAR), potocznie Transwal (niderl. *Transvaal Republiek*; dosłownie „Republika za rzeką Vaal”), państwo burskie na terenie obecnej Republiki Południowej Afryki. W 1910 r. jako Transvaal stała się czwartą prowincją Związku Południowej Afryki – brytyjskiego dominium. Republika ta istniała z przerwami w latach 1852–1902.

¹³ Abraham Pieter Cornelis van Karnebeek (1836–1925), niderlandzki prawnik, dyplomata i polityk o poglądach konserwatywno-liberalnych. W latach 1885–1888 był ministrem spraw zagranicznych; 1879–1913 – członek izby niższej parlamentu. Zob. https://www.parlement.com/id/vg09ll25ddpy/a_p_c_van_karnebeek (dostęp: 5 III 2018).

¹⁴ *Herinneringen aan de eerste Vredesconferentie*, „Nieuwe Rotterdamsche Courant”, 16 V 1924 [wspomnienia ministra APC van Karnebeeka].

wydarzenie¹⁵. Ponieważ przedsięwzięcie się powiodło, 6 VII 1899 r. królowa Wilhelmina wydała przyjęcie w Pałacu Królewskim na Dam w Amsterdamzie. 29 VII 1899 r. przedstawiciele 26 państw podpisali trzy konwencje haskie¹⁶, które były wynikiem osiągnięcia porozumienia dotyczącego metod prowadzenia działań wojennych, zarówno na lądzie, jak i na morzu. 4 IX 1900 r. ratyfikowało je 17 państw i z tą datą stały się one formalnie obowiązującymi¹⁷.

Najważniejszym wynikiem konferencji była decyzja o wprowadzeniu do międzynarodowego życia politycznego dobrowolnego arbitrażu, a więc zasady pokojowego rozstrzygania sporów międzynarodowych. Powstał Stały Trybunał Arbitrażowy (Stały Trybunał Rozjemczy)¹⁸, który od 1901 r. mieścił się w Hadze przy Prinsengracht 71. W okresie tym znajdowały się tam tylko sekretariat i lista dostępnych arbitrów z państw członkowskich dla państw, które wnioskowały o arbitraż. Trybunał rozpoczął działalność w 1902 r. i do I wojny światowej rozpatrzył ok. 20 spraw.

Warto podkreślić, że III konwencja haska miała jeden bardzo ważny aspekt. Przystosowała do wojny morskiej zasady konwencji genewskiej z 22 VIII 1864 r., uznając tym samym prawo do obecności Czerwonego Krzyża na morzach i oceanach pod postacią okrętów szpitalnych. Sprawę tę uregulowała dodatkowa konwencja w sprawie okrętów szpitalnych, podpisana w Hadze 21 XII 1904 r.¹⁹

Sąd Arbitrażowy odnosił pewne sukcesy, ale dla wielkich mocarstw bardziej korzystne było osiąganie swoich celów z użyciem przemocy. Głównie chodziło tu o rozszerzanie kolonii lub stref wpływów w Afryce, na Bliskim Wschodzie i w Azji. Wojna burska i wojna japońsko-rosyjska nie tworzyły atmosfery dla kolejnej konferencji pokojowej. Groziło zapomnienie o istnieniu arbitrażu, szlachetnych ideach rozbrojenia i światowego pokoju. Nowa inicjatywa w sprawie zwołania konferencji pokojowej wyjść musiała z innego środowiska. Takie warunki spełniały powstałe ruchy pokojowe. Przełom nastąpił z inicjatywy parlamentarzystów wchodzących w skład Unii Międzyparlamentarnej²⁰, która

¹⁵ P. Moeyes, *Konigin Wilhelmina 1880–1962. Strijdbaar & standvastig*, w: W. Klinkert, S. Kruizinga, P. Moeyes, *Nederland neutraal. De Eerste Wereldoorlog 1914–1918*, Amsterdam 2014, s. 12–13.

¹⁶ I konwencja haska dotyczyła pokojowego rozstrzygania międzynarodowych sporów i utworzenia Stałego Trybunału Rozjemczego; II konwencja haska normowała zwyczaje oraz prawa podczas wojny lądowej i wzorowana była na deklaracji brukselskiej z 1874 r. III konwencja haska wiązała się z dostosowaniem konwencji genewskiej z 1864 r. do wojny na morzu.

¹⁷ Zob. http://avalon.law.yale.edu/19th_century/hague01.asp (dostęp: 5 III 2018).

¹⁸ Ang. *Permanent Court of Arbitration*, fr. *Cour Permanente d'Arbitrage*.

¹⁹ Zgodnie z tą konwencją ochronie podlegali nie tylko jeńcy wojenni, ale także chorzy i ranni żołnierze, ludność cywilna, lekarze oraz pielęgniarki. Dz.U. 1936, nr 60, poz. 439.

²⁰ IPU (ang. *Inter-Parliamentary Union*, fr. *Union Interparlementaire*) siedzibę ma w Genewie i jest najstarszą międzynarodową organizacją polityczną. Unia organizuje i ułatwia nawiązywanie kontaktów między członkami parlamentów, jednoczy ich na rzecz umacniania i rozwijania instytucji demokratycznych, parlamentarnych oraz utrzymania pokoju

powstała w 1889 r. głównie dzięki aktywności Williama Randała Cremera²¹ i Frédéric Passy'ego²².

Wezwali oni amerykańskiego prezydenta i Rosję do wspólnego wsparcia tej inicjatywy²³. Druga haska konferencja pokojowa zajęła się m.in. usprawnieniem procedury arbitrażowej i kwestiami, które nie zostały wcześniej rozwiązane. Rozbrojenie nie stanowiło wówczas ważnego punktu porządku obrad. Liczba uczestniczących krajów była większa niż na pierwszej konferencji. Tym razem wzięło w niej udział wielu przedstawicieli państw Ameryki Łacińskiej. Pałac Huis ten Bosch był już zbyt mały na tak liczną konferencję. Odbyła się ona w Binnenhof²⁴. Na cele konferencji przystosowano kilka pomieszczeń, w których wykorzystano po raz pierwszy oświetlenie elektryczne. Odrestaurowano reprezentacyjną Salę Rycerską, w której odbywały się walne zgromadzenia. Konferencja trwała od 15 czerwca do 18 października, czyli nieco ponad cztery miesiące. W konkretnych wynikach konferencja ta nie różniła się znacznie od poprzedniej²⁵. Najważniejsze było to, że po raz kolejny zwrócono uwagę na sprawę pokoju.

V konwencja haska z 1907 r. określała prawa i obowiązki mocarstw neutralnych w razie wojny lądowej i zawarła „uregulowania położenia walczących, którzy schronili się na terytorium neutralne; pragnąc również określić istotę neutralności, zanim będzie możliwe uregulować w jego całokształcie położenie poszczególnych państw neutralnych w ich stosunku z walczącymi”²⁶. Konwencje regulowały także procedury związane z internowanymi i rannymi żołnierzami, którzy znaleźli się na terytorium państwa neutralnego. Ponoszone koszty przez państwo neutralne miały być rekompensowane po zakończeniu działań wojennych²⁷. Ówczesni uczestnicy określili wyniki konferencji największym krokiem w historii pokoju na świecie. Termin kolejnej konferencji wyznaczono na 1916 r.

i współpracy między narodami. Polska przystąpiła do Unii Międzyparlamentarnej w 1922 r. Zob. <https://www.senat.gov.pl/kontakty-miedzyparlamentarne/stale-delegacje-do-zgromadzen-miedzyparlamentarnych/unia-miedzyparlamentarna/> (dostęp: 5 III 2018).

²¹ Sir William Randal Cremer (Randal, 1838–1908), brytyjski przywódca związkowy, rzecznik arbitrażu międzynarodowego, laureat Pokojowej Nagrody Nobla w 1903 r.

²² Frédéric Passy (1822–1912), francuski ekonomista i polityk, laureat Pokojowej Nagrody Nobla w 1910 r.

²³ Zob. http://anemaa.home.xs4all.nl/ges/geschiedenis_den_haag_stad_van_recht_en_vrede.htm#noot2 (dostęp: 5 III 2018).

²⁴ Binnenhof, kompleks budynków rządowych w Hadze, w których mieści się m.in. Sala Rycerska (niderl. *Ridderzaal*) i izba wyższa parlamentu (Senat). Odbywają się tu też uroczyste posiedzenia Stanów Generalnych.

²⁵ Zob. https://www.mswia.gov.pl/ftp/OCK/dokumenty_Prawo_MPH/1907_18_X_IV_konwencja_haska.pdf (dostęp: 5 III 2018).

²⁶ „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1927, nr 21, poz. 163.

²⁷ „Convention (V) respecting the Rights and Duties of Neutral Powers and Persons in Case of War on Land. The Hague”, 18 October 1907, <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/lawofwar/hague05.htm> (dostęp: 5 III 2018).

* * *

W 1913 r. Trybunał uzyskał ową siedzibę. Okazały budynek noszący nazwę Pałac Pokoju (niderl. *Vredespaleis*), wraz z biblioteką dla Stałego Trybunału Arbitrażowego, wybudowany został z funduszków amerykańskiego magnata stalowego Andrew Carnegie²⁸. W 1903 r. założył on fundację swojego imienia (niderl. *Carnegie Stichting*) i na ten cel przeznaczył sumę półtora miliona dolarów²⁹. Węgielny kamień pod fundament pałacu wmurowany został podczas drugiej konferencji pokojowej w Hadze w 1907 r. Królowa Wilhelmina, wychowywana w tradycji militarnej orańczyków, mająca jak najgorszą opinię o utopii światowego pokoju, wymówiła się od honoru jego położenia. Nazwa Pałac Pokoju, jak wspominał minister Beaufort, nie chciała przejść przez usta królowej, która w wąskim kręgu używała ironicznego określenia „ten dom na końcu drogi prowadzącej do Scheveningen [przedmieścia Hagi]”³⁰. Zaszczyt wmurowania kamienia przypadł baronowi de Nedilow, rosyjskiemu przewodniczącemu konferencji³¹. Gdy pałac został ukończony, królowa zmieniła zdanie i 28 VIII 1913 r. oficjalnie zainaugurowała jego działanie w obecności m.in. Andrew Carnegie³².

Co jednak, gdyby?

Holandia na początku XX w. była małym mocarstwem kolonialnym. Obok Holenderskich Indii Wschodnich (obecnie Republiki Indonezji) posiadała sześć wysp tworzących Antyle Holenderskie i obecną Republikę Surinamu (w jej składzie Gujanę Holenderską). Kolejne rządy tej monarchii parlamentarnej długo pracowały na stabilizację systemu politycznego oraz konsekwentnie kształtowały swoją politykę zagraniczną. Od czasu utworzenia państwa niemieckiego w 1871 r., Holandia znalazła się między trzema europejskimi supermocarstwami: Anglią, Niemcami i Francją. W związku z tym jej rządy musiały prowadzić ostrożną politykę zagraniczną, aby nie wejść w konflikt z żadnym z nich. Wśród polityków holenderskich dominowało przekonanie, że neutralność dobrze służyć będzie równowadze między sojuszami europejskich mocarstw oraz własnym interesom handlowym. Jako państwo kolonialne Holandia uzależniona była od importu większości towarów, a mając rozwiniętą żeglugę i infrastrukturę

²⁸ Andrew Carnegie (1835–1919), amerykański przemysłowiec pochodzenia szkockiego, magnat stalowy, mecenas wielu instytucji o istotnym znaczeniu dla kultury i nauki.

²⁹ A. Eyffinger, *Het Vredespaleis*, Amsterdam 1988.

³⁰ P. Moeyes, *Koningin Wilhelmina...*, s. 20.

³¹ Zob. <https://isgeschiedenis.nl/nieuws/geschiedenis-van-het-haagse-vredespaleis> (dostęp: 5 III 2018).

³² Decyzją Ligi Narodów jego rolę przejął Stały Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej, a po II wojnie światowej – Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości.

handlową, zależną też od dobrych stosunków zarówno z Anglią, jak i Niemcami. Położenie takie posiadało jednak tę zaletę, że żadne z wymienionych wyżej państw nie miało interesu w zaatakowaniu Holandii. Liczono się z tym, że choć w przypadku konfliktu zbrojnego na Holandię nie zostaną skierowane główne siły walczących stron, mogą pokusić się one o manewr oskrzydający i podjąć próbę przemarszu przez jej terytorium. Tak narodziła się koncepcja zbrojnej neutralności (niderl. *gewapende neutraliteit*). Miała ona opierać się, jak pisał Paul Moeyes, na dwóch filarach: „zagranica musi być przekonana, że w przypadku wybuchu wojny Holandia przestrzegać będzie w sposób zdecydowany swojej neutralności a jednocześnie jej system obrony ma być na tyle silny, aby europejskie mocarstwa skreśliły ją ze swoich planów ataku”³³.

W czasie mowy tronowej w 1898 r. młoda królowa Wilhelmina podkreśliła, że Holandia chce sama bronić swojej suwerenności i temu celowi powinna służyć odpowiednio silna armia, która winna imponować potencjalnemu agresorowi³⁴.

Holenderska neutralność, w przeciwieństwie do sąsiedniej Belgii, która miała gwarancje angielskie, została wybrana przez sam rząd holenderski³⁵. W konsekwencji oznaczało to, że Niderlandy nie mogły wchodzić w żadne sojusze, co samo w sobie było już ryzykowną grą polityczną. Aby uniknąć izolacji, kolejne rządy holenderskie uczestniczyły we wszystkich konferencjach pokojowych, aby umacniać pozycję państwa jako aktywnego gracza politycznego i mieć wolną rękę w nawiązywaniu kontaktów międzynarodowych. Można powiedzieć, że do 1914 r. stworzono kompleksowe, choć niedoskonałe prawo międzynarodowe, które określało parametry działań państw neutralnych, w tym ich prawa i obowiązki³⁶.

Holenderski minister wojny Nicolaas Bosboom³⁷ wiedział o najnowszych planach niemieckich. W przypadku wojny z Francją przewidywały one przerzucenie wojsk i zaopatrzenia przez terytorium holenderskie i belgijskie. Niemiecki szef Sztabu Generalnego Alfred von Schlieffen³⁸ od 1891 r. brał pod uwagę wojnę na dwa fronty – na wschodzie z Rosją i na zachodzie z Francją. Jego plan zakładał szybkie uderzenie i skuteczne pokonanie Francji, zanim Rosjanie zdążą zmobilizować swoją armię. Helmuth von Moltke³⁹, następca Schlieffena,

³³ P. Moeyes, *Koningin Wilhelmina...*, s. 12.

³⁴ Ibidem.

³⁵ P. Moeyes, *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914–1918*, Amsterdam–Antwerpen 2005, s. 28.

³⁶ Zob. S. Kruizinga, *Neutrality and Limited Warfare, 1815–1914*, <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/neutralty> (dostęp: 5 III 2018).

³⁷ Nicolaas Bosboom (1855–1937), holenderski wojskowy i polityk, w latach 1913–1917 minister wojny.

³⁸ Alfred von Schlieffen (1833–1913), hrabia, feldmarszałek niemiecki, szef sztabu armii pruskiej w latach 1891–1905. Jeden z głównych twórców niemieckich planów strategicznych w I wojnie światowej.

³⁹ Helmuth Johannes Ludwik von Moltke (młodszy) (1848–1916), niemiecki polityk wojskowy, generał pułkownik. Od 1906 pełnił funkcję szefa Sztabu Generalnego.

uznał plan ataku przez Holandię za ryzykowny i postanowił go radykalnie zmienić. W 1908 r. ostatecznie zrezygnował z przemarszu przez jej terytorium⁴⁰.

Jednakże rząd holenderski wciąż brał pod uwagę scenariusz niemieckiej inwazji. Już w 1901 r. ustawodawstwo holenderskie zostało zmienione tak, aby umożliwić zmobilizowanie do armii ok. 200 tys. obywateli. Miała ona za zadanie głównie zniechęcić wroga do przekroczenia granicy państwowej, ale nie prowadzić walki w polu. Gdyby oddziały wroga chciały przystąpić do konfrontacji militarnej, armia holenderska miała wycofać się za linię umocnień nazywanych Nową Holenderską Linią Wodną⁴¹, otworzyć tamy, zalać tereny nizinne i czekać na pomoc z zewnątrz. Generał Cornelis Snijders⁴², od 1910 r. nowy szef Sztabu Generalnego, przeprowadził duże ćwiczenia wojskowe oraz opracował tzw. kierunki strategiczne. W 1913 r. Sztab Generalny zakładał, że Niemcy zaatakują Francję przez Belgię. Prace przy wzmacnianiu francuskich miast przygranicznych potwierdzały przypuszczenia, że tego samego spodziewała się Francja. Ścisła współpraca z Belgami nie leżała zatem w interesie Holendrów.

Holenderska obrona składała się z dwóch elementów – mobilnej armii polowej, która szybko mogła dotrzeć do granicy oraz silnej obrony wybrzeża. Pod nadzorem ministra wojny Hendrika Colijna⁴³ w latach 1911–1913 wykonano niezbędne prace obronne. Prowadzono ćwiczenia dla poborowych, modernizowano uzbrojenie, choć nadal jednak pozostawiało ono wiele do życzenia⁴⁴. Oficerowie wojska holenderskiego podróżowali po Niemczech *incognito* i podglądali różne instalacje militarne, głównie porty⁴⁵.

Jak pisał Hans Binneveld, w sobotę 25 VII 1914 r. popłynęła z placówek zagranicznych fala telegramów do polityków holenderskich, informujących o niebezpieczeństwie wybuchu wojny pomiędzy Austrią i Serbią oraz o tym, że Rosja stanęła po stronie Serbii⁴⁶. Dowództwo armii holenderskiej potraktowało te raporty bardzo poważnie. Gdy 26 VII 1914 r. Austro-Węgry i Niemcy

⁴⁰ P. Hart, *I wojna światowa 1914–1918. Historia militarna*, tłum. J. Szkudliński, Poznań 2014, s. 39–40.

⁴¹ Nazwa systemu obronnego o długości 85 i szerokości 3–5 km, rozciągającego się od Zuiderzee do Biesbosch. Na Nową Holenderską Linię Wodną (niderl. *Nieuwe Hollandse Waterlinie*) składa się 46 fortów i 5 ufortyfikowanych miast: Muiden, Weesp, Naarden, Gorinchem i Woudrichem. Obecna nazwa pochodzi z 1871 r. i obejmuje także miasto Utrecht. Działanie systemu polega na kontrolowanym zatopieniu wymienionego wyżej obszaru na głębokość 30–60 cm, zbyt głęboko dla swobodnego ruchu piechoty i zbyt płytko dla posłużenia się wojskowymi łodziami.

⁴² Cornelis Jacobus Snijders (1852–1939), holenderski generał, od 31 VII 1914 r. głównodowodzący holenderskich sił zbrojnych.

⁴³ Hendrikus (Hendrik) Colijn (1869–1944), holenderski wojskowy i polityk, minister wojny w latach 1911–1913.

⁴⁴ J. Balicki, M. Bogucka, *Historia Holandii*, Wrocław 1989, s. 365.

⁴⁵ *Leven naast de catastrofe. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog*, red. H. Binneveld i in., Hilversum 2001, s. 19.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 20–21.

odrzucały brytyjską propozycję zwołania międzynarodowej konferencji w sprawie kryzysu na Bałkanach, podjęto w Holandii pierwsze działania mobilizacyjne. Dzień później ogłoszono alert dla straży granicznej i przybrzeżnej, podjęto przygotowania do sytuacji powodziowej w przypadku przerwania tam i przesunięcia obrony w kierunku Nowej Holenderskiej Linii Wodnej. 28 lipca Austro-Węgry wypowiedziały wojnę Serbii, co uruchomiło lawinę kolejnych zdarzeń. Następnego dnia rząd holenderski wydał pierwszą deklarację neutralności. W nocy z 30 na 31 lipca ogłoszona została powszechna mobilizacja, zaś gen. Snijders objął obowiązki głównodowodzącego sił zbrojnych Holandii.

Mobilizacja armii nie spotkała się z entuzjazmem ludności, jaką obserwować można było w Paryżu, Berlinie czy Petersburgu. Przebiegała ona jednak sprawnie. Uruchomiono wiele dodatkowych pociągów do przewozu żołnierzy, a z właścicielami samochodów zawarto kontrakty jeszcze przed wybuchem wojny⁴⁷. Powołany został do życia Królewski Narodowy Komitet Wsparcia (niderl. *Koninklijk Nationaal Steuncomité*), na czele którego stanęła królowa Wilhelmina. Stawiał on sobie za cel udzielanie pomocy w zagrożeniach o charakterze społecznym, jakie niosła ze sobą wojna⁴⁸.

Także w Belgii nie było widać entuzjazmu, choć ogłoszono mobilizację i przygotowywano się do ochrony terytorium państwa. W latach 1903–1910 w ramach współpracy militarnej pomiędzy Belgią i Holandią przedłużono system fortyfikacji nad rzeką Mozą oraz modernizowano fortyfikacje w Limburgii holenderskiej⁴⁹. Rządy Belgii i Holandii prowadziły intensywne konsultacje wojskowe i polityczne od końca lipca do początku sierpnia 1914 r. Minister spraw zagranicznych John Loudon⁵⁰ nalegać miał na współpracę wojskową między oboma krajami, ale Belgowie nie chcieli jej podjąć, ponieważ świącie wierzyli w swą neutralność⁵¹. Projekt o powszechnej służbie wojskowej parlament belgijski przyjął dopiero w maju 1913 r.⁵²

1 sierpnia premier Pieter Cort van der Linden⁵³ ogłosił zgodę rządu na wkroczenie na terytorium Holandii wojskom strony trzeciej dla jej obrony. Następnego dnia holenderski poseł w Niemczech poinformował Lindena

⁴⁷ P. Moeyes, *Buiten schot...*, s. 62.

⁴⁸ H. van der Horst, *Nederland. De vaderlandse geschiedenis van de prehistorie tot nu*, Amsterdam 2013, s. 388.

⁴⁹ J. Łaptos, *Historia Belgii*, Wrocław–Warszawa 1995, s. 201.

⁵⁰ John Loudon (1866–1955), holenderski polityk, dyplomata i minister spraw zagranicznych w latach 1913–1918.

⁵¹ R. van Vuurde, *Laveren en schipperen achter een façade van legalisme. John Loudon (1913–1918)*, w: *De Nederlandse ministers van Buitenlandse Zaken in de twintigste eeuw*, red. D. Hellema, B. Zeeman, B. van der Zwan, Den Haag 1999, s. 72.

⁵² J. Łaptos, op. cit., s. 62. W 1910 r. utworzył Sztab Generalny. A. Chwalba, op. cit., s. 90.

⁵³ Pieter Wilhelm Adrianus Cort van der Linden (1846–1935), holenderski prawnik i liberalny polityk, premier w latach 1913–1918. Zob. <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/linden> (dostęp: 5 III 2018).

o uzyskaniu informacji, że Niemcy uszanują holenderską neutralność. Tymczasem w Hadze drogami dyplomatycznymi rozniosła się wieść, że niemiecki ambasador w Belgii przekazał ultimatum belgijskiemu ministrowi spraw zagranicznych. Niemcy twierdzili, że wiedzą z wiarygodnego źródła, że armia francuska planuje atak na Niemcy przez Namur. Aby temu zapobiec, dowódca armii niemieckiej został zmuszony do wkroczenia na terytorium belgijskie i zażądał zgody na swobodny przemarsz dla swoich wojsk. Zagroził, że jeśli Belgia zgody odmówi, to i ona zostanie uznana za wroga Niemiec. Na posiedzeniu parlamentu w poniedziałek 4 sierpnia wszystkie siły polityczne w parlamencie nie zaakceptowały tej niemieckiej „prośby”⁵⁴.

3 sierpnia niemiecki poseł w Hadze potwierdził, że holenderska neutralność zostanie uszanowana. Następnego dnia taką deklarację złożyli Brytyjczycy. Kraj zamarł w oczekiwaniu. Najczęściej zadawane sobie pytanie brzmiało, czy Holandia pozostanie w rysującej się wojnie neutralna, czy też uwikła się w konflikt ze swoim potężnym wschodnim sąsiadem? Gdy 4 sierpnia wojska niemieckie wkroczyły do Belgii, minister Beaufort potępił agresję niemiecką, nazywając ją „działaniem nieodpowiedzialnym i skandalicznym”, jednakże większym jego zmartwieniem była ewentualna postawa Brytyjczyków. „Czy Brytyjczycy poprą naszą neutralność? Jeśli nie, znajdziemy się po niemieckiej stronie a będzie to bardzo smutne, ponieważ będziemy po przeciwnej stronie niż Belgowie. Martwi mnie to, tym bardziej że prawdopodobnie utracimy nasze kolonie”⁵⁵ – pisał 5 sierpnia.

W 1915 r. minister spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii Edward Grey⁵⁶ tłumaczył posłowi w Hadze swoje rozterki: „Czuję, że kontynuacja neutralności i integralności Holandii zależy od naszych wojennych sukcesów. Dopóty, dopóki jesteśmy w stanie zapewnić Holendrów, że powstrzymamy i zabierzemy inwazji i zniszczeniu [tego państwa] przez niemieckie wojska, jak stało się to w Belgii, nie sądzę, aby było w ich interesie zrezygnowanie z neutralności”⁵⁷. Zbrojna neutralność w Holandii miała poparcie wszystkich warstw społecznych.

Wydarzeniom, które nastąpiły w kolejnych miesiącach i latach, poświęcona jest obszerna literatura. Poniżej skoncentruję się wyłącznie na skutkach wojny dla Królestwa Holandii. Tu dodam tylko, że w 1914 r. państwo to zamieszkiwało ok. 6,2 mln osób. W 1913 r. odbyły się wybory parlamentarne, a premierem został wspomniany bezpartyjny polityk Cort van der Linden, który na swoim stanowisku pozostał do 1918 r.

⁵⁴ Zob. <http://historia.org.pl/2014/09/26/gwalt-na-belgii-czyli-sarajewo-intelektualistow/> (dostęp: 5 III 2018).

⁵⁵ Cyt. za: P. Moeyes, *Koningin Wilhelmina...*, s. 25. Tłumaczenie autora.

⁵⁶ Edward Grey, 1. wicehrabia Grey of Fallodon (1862–1933), brytyjski polityk, minister spraw zagranicznych w latach 1905–1916.

⁵⁷ P. Moeyes, *Koningin Wilhelmina...*, s. 28.

W oku cyklonu

Konflikt, który początkowo wydawał się ograniczać do Bałkanów, nabierał charakteru cyklonu, wciągając w swój wir coraz większą liczbę państw. Królestwo Holandii znalazło się w jego oku. Metafora ta oddaje najlepiej atmosferę, jaka towarzyszyła politykom i ludności Holandii. Panujący spokój był pozorny, a problemów do zmartwień – wiele. Omówię najważniejsze z nich.

a) Granice

Po inwazji Niemców na Belgię zaostrzone zostały kontrole na granicy holendersko-belgijskiej w Limburgii, Brabancji i Zelandii. Ogłoszenie stanu wojennego na tym obszarze nastąpiło 5 sierpnia. Władze cywilne podporządkowane zostały kierownictwu wojskowemu. Utworzono tymczasową straż przybrzeżną. Gotowe do działań było niewielkie liczbowo, ale ważne dla działań wywiadowczych lotnictwo. W nocy z 10 na 11 sierpnia gen. Snijders ogłosił stan wojenny w południowych prowincjach.

Tymczasem granice pomiędzy Królestwem Belgii i Królestwem Holandii na pewnych odcinkach przebiegały w sposób dość niezwykły i skomplikowany. Wynikało to z uwarunkowań historycznych, co w czasie pokoju właściwie nie stanowiło problemu. Niemiecka okupacja Belgii zmieniła ten stan rzeczy radykalnie. Heroiczna obrona armii belgijskiej pod dowództwem króla Alberta I⁵⁸ przyczyniła się do utrzymania północno-wschodniego fragmentu terytorium państwa w dorzeczu rzeki Izery (ind. *IJzer*). Utworzony tu przyczółek wojsk sojuszniczych stanowił fragment wolnej Belgii. W literaturze światowej, także belgijskiej, trudno znaleźć informacje o tym, że nie był to jedyny fragment nieokupowanego państwa. Na łamach „Dziejów Najnowszych” pisałem o tym w 2016 r.⁵⁹ Przypomnę tylko najważniejsze elementy tej dziwnej układanki granicznej, która czyni sąsiedztwo belgijsko-holenderskie takim niezwykłym.

* * *

Największym problemem była granica przebiegająca przez podwójną wieś Baarle. Składały się na nią przemieszane pomiędzy sobą enklawy noszące nazwy Baarle-Nassau i Baarle-Hertog. Choć tworzą wspólnie jedną wieś (Baarle)⁶⁰, to nazwy ich rozciągają się także na podporządkowane im gminy. Baarle-Hertog należy do Królestwa Belgii i jest gminą wraz z kilkoma leżącymi

⁵⁸ Albert I, właśc. Albert Leopold Klemens Maria Meinrad, fr. Albert Léopold Clément Marie Meinrad (1875–1934), król Belgów w latach 1909–1934.

⁵⁹ R. Żelichowski, *Kolczasty drut śmierci jako strażnik granicy. Nieznany epizod Wielkiej Wojny 1914–1918 na pograniczu holendersko-belgijskim*, „Dzieje Najnowsze” 2016, nr 3, s. 21–36.

⁶⁰ Leżą na terenie geograficznej krainy Kempen (także *Kempenland*) w północno-wschodniej Belgii i południowo-wschodniej części holenderskiej prowincji Brabancja Północna.

w pobliżu osadami oraz 22 enklawami na terytorium holenderskim. 16 z nich znajduje się w obrębie wsi Baarle, 6 pozostałych enklaw rozrzucone jest po okolicy. Do gminy Baarle-Hertog należy też położona na zachód od niej, w całości na terenie Królestwa Belgii, wieś Zondereigen. Baarle-Nassau jest częścią Królestwa Niderlandów i podporządkowana jej gmina składa się także z 7 eksklaw wewnątrz belgijskich enklaw Baarle-Hertog i ósmej enklawy na terenie Belgii (niezamieszkałego pola w Zondereigen) oraz osady Castelré. Tę niderlandzko-belgijską układankę tworzy łącznie 30 enklaw zajmujących powierzchnię 83,86 km kw. To tyle koniecznego przypomnienia⁶¹.

Latem 1914 r. wojska niemieckie nie zaatakowały belgijskich enklaw. Baarle-Hertog stało się jedną z wolnych gmin belgijskich i jedyną na granicy z Królestwem Holandii⁶². Niemcy nie mogli wkroczyć na teren enklaw bez naruszenia jego neutralności. Fakt ten, poza efektem psychologicznym, miał także ważne znaczenie militarne. Wojsko belgijskie wybudowało tam wolną radiostację o kryptonimie „MN7”, która odegrała ważną rolę w nasłuchu jednostek niemieckich.

Inaczej potoczyły się losy wsi Koewacht i De Klinge/Clinge. Koewacht jest klasyczną podwójną wsią lub bliźniaczą gminą. W wyniku odłączenia się Belgii od Zjednoczonego Królestwa Niderlandów w 1830 r., Koewacht został podzielony na część belgijską i holenderską. Koewacht-Belgia i Koewacht-Holandia razem tworzą zamknięte jądro (centrum) wsi, której ziemie podzielone są pomiędzy dwa kraje i trzy gminy. Największy obszar należy do gminy w holenderskiej prowincji Zeelandia (niderl. *Zeeland*), pozostały – do gmin belgijskich Moerbeke i Stekene. Belgijska wieś graniczna Klinge we wschodniej części Flandrii przechodzi w Clinge – wieś leżącą po stronie holenderskiej. Po wybuchu wojny i w czasie okupacji niemieckiej Belgii mieszkająca tam ludność, rozdzielona nieprzekraczalnymi granicami, przeżywała dramat⁶³.

b) Uchodźcy

Pomimo teoretycznie sprawnych przygotowań na wypadek wojny w planach militarnych i mobilizacyjnych strona holenderska nie przewidziała jednego – fali uchodźców z obszarów objętych działaniami wojennymi. Pierwsza przekroczyła granicę belgijsko-holenderską pod koniec czerwca 1914 r. Druga fala nastąpiła po pierwszych walkach o Liège, trzecia zaś po upadku Antwerpii 10 października. Łącznie, jak się szacuje, do Holandii uciekło ok. miliona

⁶¹ Więcej na ten temat zob. R. Żelichowski, *Baarle-Nassau-Hertog*, seria: „Europa w skali mikro”, Warszawa 2015.

⁶² L. van der Vliet, *De Nederlandse houding in WO1*, w: *Hoogspanning aan de Belgisch-Nederlandse grens. De Eerste Wereldoorlog aan de rijksgrens met Baarle*, red. H. Janssen, Baarle-Hertog-Nassau 2013, s. 108 i n.

⁶³ Szczegóły zob. R. Żelichowski, *Kolczasty drut śmierci...*, s. 27 i n.

Belgów⁶⁴. Państwo to w 1914 r. liczyło ok. 7,6 mln mieszkańców. W październiku jedna siódma z nich znalazła się w Holandii⁶⁵. Chociaż większość tych uchodźców na wiosnę 1915 r. powróciła już do domu, ponad 100 tys. Belgów w kraju swojego sąsiada pozostało do końca wojny⁶⁶.

Już 21 IX 1914 r. rząd ustanowił Centralną Komisję ds. Promowania Interesów emigrujących do Holandii uchodźców (niderl. *Centrale Commissie tot Behartiging van de Belangen der naar Nederland uitgeweken Vluchtelingen*)⁶⁷, która postawiła sobie za cel zapewnienie schronienia i wyżywienia uchodźcom. Uchodźcy blokowali drogi i utrudniali armii swobodę poruszania się. Wkrótce podzieleni zostali na dwie kategorie: ludzi ubogich i robotników oraz na osoby, które mogły się same utrzymać. Na tej podstawie osoby, które przyjmowały uchodźców, otrzymały stosowne wynagrodzenie od rządu holenderskiego. Z prowincji granicznych uchodźców stopniowo przewożono pociągami do miast, a stamtąd do poszczególnych gmin. Gdy na froncie belgijsko-niemieckim nastąpił chwilowy spokój, a walki przeniosły się na teren Francji, niemiecki okupant ogłosił, że obywatele mogą bezpiecznie wrócić do swoich domów i że nie muszą się obawiać niemieckich represji⁶⁸. Rząd holenderski skwapliwie przekazał tę informację komitetom pomocy, które teraz udzielały porad Belgom, jak to uczynić.

c) Internowani

Holandia jako państwo neutralne zobowiązana była zająć się także żołnierzami walczących armii, którzy znaleźli się na jej terytorium. Musieli być rozbrojeni i zakwaterowani w specjalnych obozach internowania. Zgodnie z art. 4 holenderskiej deklaracji neutralności z 4 VIII 1914 r. minister Bosboom wyznaczył do tego celu miasto Alkmaar. Ogółem w mieście tym internowano ponad 36 tys. wojskowych⁶⁹. Zdecydowaną większość stanowili Belgowie (33 105 osób), następnii względem liczby żołnierzy internowanych to Brytyjczycy (1751) oraz Niemcy (1461). Francuzów było 8 i 4 Amerykanów. Po upadku Antwerpii rząd wyznaczył większą liczbę miejsc, w których wybudowano lub zaadaptowano istniejące obiekty na obozy internowania⁷⁰. Ranni żołnierze,

⁶⁴ Zob. <http://www.wereldoorlog1418.nl/vluchtelingen/burgers-vlucht/index.htm> (dostęp: 11 III 2018).

⁶⁵ S. de Schaepdrijver, *De Groote Oorlog*, Antwerpen 2002, s. 11.

⁶⁶ E. de Roodt, *Oorlogsgasten. Vluchtelingen en krijgsgevangenen in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Zaltbommel 2000.

⁶⁷ M. Kraaijestein, *De grootste vluchtelingenopvang uit de Nederlandse geschiedenis*, „Nederland en de Eerste Wereldoorlog” R. IV, 2014, nr 1, s. 31.

⁶⁸ Zob. <https://www.kb.nl/themas/geschiedenis-en-cultuur/nederland-tijdens-de-eerste-wereldoorlog/wo-i-belgische-vluchtelingen-overspoelen-onze-grensgebieden> (dostęp: 11 III 2018).

⁶⁹ P. Moeyes, *Buiten schot...*, s. 105.

⁷⁰ Granicę z Holandią przekroczyło ok. 28 tys. żołnierzy. A. Chwalba, op. cit., s. 95.

którzy zostali przywiezieni do Holandii z pobudek humanitarnych, internowani byli po wypisaniu ze szpitala. Kolejne obozy powstały w Harderwijk i Amersfoort-Zeist. Znalazło tam zakwaterowanie blisko 25 tys. żołnierzy.

Brytyjczycy byli głównie internowani w Groningen. Mieli dość dużą swobodę ruchów. Interesowali się sportem i różnego rodzaju grami, a nawet założyli grupę kabaretową. Utworzyli wiele klubów sportowych, mieli własną gazetę „The British News”, która informowała o wydarzeniach w Holandii i na froncie⁷¹.

W trosce o stan psychiczny internowanych na początku 1915 r. utworzono Generalny Komitet ds. Rozwoju i Relaksu Internowanych w Holandii (niderl. *het Algemeen Comité tot Ontwikkeling en Ontspanning van de Geïnterneerden in Nederland*)⁷². Prowadzono również działania edukacyjne. W 1916 r. ponad jedna trzecia z 12 tys. internowanych w Harderwijk Belgów podjęła naukę. W obozach utworzono także szkoły zawodowe. Przez jakiś czas funkcjonowała dla nich w Amersfoort szkoła wyższa, a po jej zamknięciu internowani otrzymali możliwość uczestnictwa w wykładach w Delft, Rotterdamie i Wageningen. Od czerwca 1915 r. internowani mogli pracować poza obozami. Wielu z nich znalazło zatrudnienie w kopalniach Limburgii lub w okolicach Groningen. Otrzymywali za pracę tę wynagrodzenie. W 1918 r. prawie połowa Belgów pracowała poza obozami internowania⁷³.

W sumie utrzymanie internowanych przez cztery lata belgijskich żołnierzy kosztowało rząd holenderski 60 mln guldenów.

Patriotyczne wzmoczenie

Nikt w Holandii nie chce z nikim wojny
 My pokoju pragniem, a nie walki,
 Ale jeśli trzeba będzie, naród zbrojny,
 Wstanie, choć jest wolny, neutralny⁷⁴.

Jak pisał holenderski historyk wojskowości Wim Klinkert, słowa te w 1915 r. usłyszeć można było ze wszystkich scen holenderskich teatrzyków⁷⁵, na których występował komik Johan Buziau⁷⁶, wielka gwiazda ówczesnej

⁷¹ P. Moeyes, *Buiten schot...*, s. 116.

⁷² S. Wolf, *Guarded Neutrality. Diplomacy and Internment in the Netherlands during the First World War*, Leiden–Boston 2013, s. 99.

⁷³ P. Moeyes, *Buiten schot...*, s. 116.

⁷⁴ Oryginał: <https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/47338/zo-bleef-nederland-tijdens-de-eerste-wereldoorlog-neutraal.html> (dostęp: 11 III 2018). Tłumaczenie Piotr Oczko.

⁷⁵ W. Klinkert, *Zo bleef Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog neutraal*, „Historisch Nieuwsblad” 2017, nr 4, <https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/47338/zo-bleef-nederland-tijdens-de-eerste-wereldoorlog-neutraal.html> (dostęp: 11 III 2018).

⁷⁶ Johannes Franciscus Buziau (1877–1958), holenderski komik clown i artysta rewiowy.

holenderskiej estrady. W piosenkach i skeczach przedstawiał on Holandię jako wyspę spokoju, mimo wielu trudności życia codziennego.

W 1916 r. Ministerstwo Wojny zamówiło u producenta filmowego i reżysera Willy'ego Mullensa⁷⁷ film propagandowy, który miał „dać Holendrom, mieszkańcom naszych kolonii i za granicą wrażenie, że nasz opór, przy pomocy dostępnych środków, pozwala nam godnie wytrzymać porównanie z zagranicznymi siłami wojskowymi”⁷⁸. Ten pierwszy w dziejach holenderski film propagandowy zatytułowany był *Neutralna Holandia* (niderl. *Holland Neutral*) i z wielką pompą, w obecności królowej, 9 I 1917 r. pokazany został na ekranach kin. Film trwał dwie godziny oraz trzy kwadranse i składał się niemal wyłącznie ze scen zarejestrowanych podczas specjalnie zaaranżowanych ćwiczeń wojskowych. Skupiał się głównie na żołnierzach i na używanym przez nich sprzęcie, co miało mówić widzowi, że armia holenderska do swoich zadań jest dobrze przygotowana.

Reakcja na film była pozytywna. Dziennik „Algemeen Handelsblad” pisał: „Nie wątpimy, że seanse filmowe osiągną zamierzony cel. Mówią więcej niż tysiące artykułów prasowych i sprawiają, że społeczeństwo sympatyzować będzie z naszymi chłopcami na granicach i na morzu. I właśnie to jest nam najbardziej potrzebne w tym czasie”⁷⁹.

Naruszenia neutralności

Wczesnym rankiem 4 VIII 1914 r. pierwsze niemieckie oddziały przekroczyły belgijską granicę w okolicach Gemmenich⁸⁰, w pobliżu Vaals. Przemarsz był szybki i już wieczorem dotarły one do rzeki Mozy. Kierowały się w kierunku mostu w pobliżu Visé, ale Belgowie zdążyli go już zniszczyć. Nieco na północ od Visé, w pobliżu wioski Moelingen Niemcy zbudowali most pontonowy, którym tysiące niemieckich żołnierzy przedostało się na drugą stronę rzeki, aby zaatakować fortyfikacje Liège od zachodu. To właśnie tam, wykorzystując małą dróżkę prowadzącą do rzeki Mozeli, między posterunkami granicznymi 42 i 45, wojska niemieckie naruszyły holenderską neutralność⁸¹. W belgijskiej i francuskiej prasie pojawiły się doniesienia o tym fakcie, ale holenderscy

⁷⁷ Willibrordus (Willy) Mullens (1880–1952), holenderski producent filmowy i reżyser, pionier holenderskiej kinematografii.

⁷⁸ B. Hogenkamp, *De Nederlandse documentaire film 1920–1940*, Amsterdam 1988, s. 9–11.

⁷⁹ *Eerste Nederlandsche Regeeringsfilm*, „Algemeen Handelsblad”, 10 I 1917, wyd. poranne, s. 2.

⁸⁰ Gemmenich to wieś znajdująca się w gminie Blieberg (*Plombières*), położona najbardziej na wschód część Walonii (prowincja Liège, niderl. *Luik*), obok granicy z Holandią.

⁸¹ O umieszczenie w tym miejscu tablicy z sentencją „Lepiej zapobiegać niż bić się” postulował Eric R.J. Wils, *Het weggetje naar de Maas bij Moelingen. Nederlandse neutraliteitspolitiek tijdens Eerste Wereldoorlog verdient gedenkplaats*. Tamże mapa z przebiegiem walk. Zob. <http://www.wereldoorlog1418.nl/weggetje/index.html> (dostęp: 5 III 2018).

politycy pospieszyli z zapewnieniem, że takie wydarzenie nie miało miejsca i że państwo to pozostało neutralne⁸².

Swego rodzaju sensację wywołało naruszenie przez Niemców granicy gospodarstwa wiejskiego zwanego De Blokken (Blokki), graniczącego z belgijską gminą Hoogstraten. Postawiona przez Niemców zaporą przecięła drogę prowadzącą do niej z kierunku Niderlandów i na długości prawie 10 m znalazła się na jej terytorium. Sprawa nabrała tak wielkiego rozgłosu, że gminę wizytował holenderski dowódca armii holenderskiej i minister wojny. W wyniku interwencji żołnierze niemieccy zasieki przesunęli i incydent graniczny został zamknięty⁸³.

W ferworze walk na terytorium Holandii od czasu do czasu naruszano granice lądowe i przestrzeń powietrzną. Zwłaszcza naruszenia tej ostatniej były najbardziej dokuczliwe dla ludności miejscowej. Nasiliły się one pod koniec wojny. Walczące strony wiedziały, że armia holenderska nie miała wystarczających sił przeciwlotniczych, więc zarówno Anglia, jak i Niemcy często wybierały trasę przez holenderskie terytorium. Było to nielegalne, ale szybkie i dużo bezpieczniejsze⁸⁴. 18 VIII 1917 r. niemieckie samoloty zrzuciły dwie bomby, jedną w pobliżu zamku Moermond w Renesse, drugą w polu niedaleko Noordwelle. Podczas tego incydentu nie było ofiar śmiertelnych, jednak szkody materialne okazały się duże. Tego samego dnia spadły też bomby na Sas van Gent. Choć nie było ofiar, a szkody niewielkie, prasa holenderska każdy taki przypadek nagłaśniała jako naruszenie jej neutralności.

Także angielskie samoloty zakłócały regularnie holenderską przestrzeń powietrzną⁸⁵. Jeden z najgłośniejszych przypadków wiązał się z miastem Zierikzee w Zelandii. W nocy z 29 na 30 IV 1917 r. na miasto to spadło 8 angielskich bomb, które zabiły 3 osoby i spowodowały wiele szkód materialnych. Generalnie za takie szkody rząd brytyjski oferował Holendrom rekompensaty finansowe. Nieco inaczej było w przypadku miejscowości Goes, która zbombardowana została 22 XII 1917 r. W tym ataku zrzucono 7 bomb, kilka osób zostało rannych, a jedna z nich zmarła dwa dni później. Uszkodzono m.in. 60 budynków, kościoł i 2 statki. Początkowo Brytyjczycy winę zrzucali na Niemców, jednak podczas dochodzenia na miejscu znaleziono szrapnel pochodzenia angielskiego. W czerwcu 1920 r. holenderskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych poinformowało, że rząd brytyjski przejął za ten

⁸² Pisał o tym P. Moeyes, *Buiten schot...*, s. 84–86; idem, *De sterke arm, de zachte hand. Het Nederlandse leger en de neutraliteitspolitiek, 1839–1939*, Amsterdam–Antwerpen 2007, s. 180–182.

⁸³ H. Janssen, *Bijzondere dodendraadlocaties tussen Hoogstraaten en Ravels*, w: *Hoogspanning...*, s. 177–178.

⁸⁴ Zob. <https://www.scientias.nl/nederland-neutraal-oorlog/> (dostęp: 5 III 2018).

⁸⁵ Bomby spadły na Cadzand (25 VIII 1917), Sluis (1 X 1917, 15 VIII 1918), Axel (7 XI 1917), Sas van Gent (7 XI 1917, 26 V 1918), Corner (16 II 1918), Sint Anna ter Muiden (17 II 1918), Koewacht (20 V 1918) i Aardenburg (22 VI 1918).

czyn odpowiedzialność. Kilka lat później ofiarom wypłacono rekompensatę finansową za poniesione szkody⁸⁶.

* * *

Podczas I wojny światowej Holandia była miejscem, w którym koncentrowały się siatki szpiegowskie różnych państw świata. Centrum tej aktywności stanowiło miasto portowe Rotterdam. Siedzibą niemieckiej siatki był Konsulat Generalny Niemiec, brytyjskiej – biura firmy Uranium Steamship Company. Działalności wywiadowczej Niemcy zasadniczo nie prowadzili przeciwko Holandii. Interesowali się oni przerzutem szpiegów do Anglii i werbunkiem informatorów z grona żeglarzy i kupców, którzy regularnie podróżowali na Wyspy Brytyjskie.

Najbardziej znanym szpiegiem w tej wojnie była owiana legendą Mata Hari⁸⁷, tancerka rewiowa rodem z holenderskiej Fryzji. Działała ona głównie na terenie Francji, początkowo na rzecz Niemców, a następnie Francuzów. Aresztowana przez tych ostatnich, skazana została na śmierć i rozstrzelana przez pluton egzekucyjny 15 X 1917 r. Wyrok wykonano. Mata Hari nie była jedyną kobietą szpiegiem. Dziennik „De Telegraaf” w maju 1916 r. informował, że w Rotterdamie żyło ok. 62 szpiegów kobiet i 142 szpiegów mężczyzn⁸⁸. Brytyjską placówką w Rotterdamie kierował Richard Tinsley⁸⁹. Nie tylko Rotterdam był mekką dla szpiegów. Także miasto portowe Flisinga⁹⁰, w którym stacjonowała flota wojenna i funkcjonowały regularne połączenia wodne z okupowaną przez Niemców Antwerpią oraz z portami Anglii.

Ponieważ w czasie wojny na terenie Holandii znalazło się tak wielu szpiegów, rząd tego państwa zaniechał ich ścigania. Teoretycznie zobowiązywał go do tego art. 100 Kodeksu karnego⁹¹. Polityka tolerancji rządu holenderskiego wynikała z pragmatycznego podejścia do tej sprawy. Samo zbieranie informacji nie stanowiło naruszenia neutralności, natomiast jej wykorzystanie już tak. „Zamiast ich wyłapywać i brać na własny garnuszek, zdecydowaliśmy

⁸⁶ Zob. [http://www.zeeuwseankers.nl/nl-NL/verhaal/562/zeeuwen-slachtoffer-van-misbombar-
dementen](http://www.zeeuwseankers.nl/nl-NL/verhaal/562/zeeuwen-slachtoffer-van-misbombar-
dementen) (dostęp: 5 III 2018).

⁸⁷ Mata Hari, pseudonim Margarethy Geertruidy (Griet) Zelle (1876–1917), urodzona w holenderskiej Fryzji. Była tancerką tańców egzotycznych. Zob. np.: S. Lewicki, *Szpiedzy Kajzera i Hitlera*, Warszawa 1978, s. 79–114; A. Chwalba, op. cit., s. 389–390.

⁸⁸ Za: <https://www.scientias.nl/nederland-spionage-paradijs/99240/> (dostęp: 11 III 2018).

⁸⁹ Richard Bolton Tinsley (1875–1944), najsłynniejszy brytyjski szpieg z okresu I wojny światowej. Szef placówki Secret Service Bureau w Rotterdamie, poprzedniczki słynnej MI6. E. Ruis, *Spynest. British and German Espionage from Neutral Holland 1914–1915*, Briscombe 2016.

⁹⁰ Niderl. Vlissingen, ang. Flushing. Vlissingen – gmina i miasto w południowo-zachodniej części Holandii, położone na dawnej wyspie Walcheren (prowincja Zeelandia). W okresie międzywojennym w języku polskim – Flisinga.

⁹¹ W. Klinkert, *Hendrik Anton Corelis Fabius (1878–1957). Stille strijder achter de schermen*, w: W. Klinkert, S. Kruizinga, P. Moeyes, op. cit., s. 389.

się z nich skorzystać – mówił w wywiadzie Klinkert – Policja ich obserwowała i brała na przesłuchania uzyskując w ten sposób wgląd w ich pracę i w przebieg działań wojennych”⁹².

Życie codzienne

Od samego początku wojny niemieccy wojskowi rozmyślali nad sposobem zamknięcia granicy z neutralną Holandią. Narastający przemysł ludzi do armii belgijskiej walczącej w dolinie rzeki Izery, niekontrolowany przepływ szpiegów, poczty, wolnej prasy i wszelkiego rodzaju towarów dawał się Niemcom we znaki. Na początek postawiono zapory na głównych drogach przejazdowych kontrolowanych przez żołnierzy. Ponieważ granica biegnąca od Knokke nad Morzem Północnym do Limburgii na południu kraju miała długość prawie 450 km, strzeżenie jej wymagałoby olbrzymiej liczby żołnierzy. Na początku 1915 r. narodził się pomysł, aby granicę z Holandią fizycznie zamknąć za pomocą bariery z drutu, przez którą popłynąłby prąd⁹³. Jej budowę zaczęto latem 1915 i ukończono w 1916 r. Konstrukcja ta, nazwana drutem śmierci (niderl. *dodendraad*)⁹⁴, składała się z potrójnej linii zasieków biegnących wzdłuż strefy granicznej pod napięciem 2000 woltów. W Brabancji odcięła ona belgijską wieś Zondereigen od sąsiadów z gminy Baarle-Hertog po stronie niderlandzkiej, wsie Koewacht oraz Klinge, przez których środek przebiegała granica belgijsko-(niemiecko)-holenderska, oddzieliła od siebie na cztery długie lata obie społeczności. Samo Baarle-Hertog otoczone zostało koncentryczną barierą z drutu, aby uniemożliwić przerzut towarów zakazanych szczegółowymi rozporządzeniami holenderskiej policji do belgijskiej enklawy. Ciągłe realna była groźba inwazji lub zbombardowania Baarle-Hertog, gdzie działała widoczna z daleka radiostacja i powiewała flaga wolnej Belgii.

Mieszkańcy obszarów przygranicznych wypracowali z czasem różnego rodzaju techniki pokonywania barier. Najbardziej popularne urządzenie nosiło nazwę „przemysłnicze okno” (niderl. *passeursraam*). Był to rodzaj składanej ramy okiennej, izolowanej od góry i od dołu, którą dało się rozpiąć pomiędzy przewodami, co pozwalało owemu „passeur” przeczołgać się na drugą stronę zapory. Przemysł na dużą skalę dotyczył nie tylko przerzutu młodych Belgów do armii króla Alberta I, ale przede wszystkim nieocenzurowanej poczty z okupowanej Belgii do walczących żołnierzy oraz wolnej prasy.

⁹² *Interview met dhr. prof. dr. Wim Klinkert*, <https://www.scientias.nl/nederland-spionage-paradijs/99240/> (dostęp: 11 III 2018).

⁹³ A. Vanneste, *Spanning op de rijksgrens van Knokke tot Gemmenich, 1915–1918. De elektrische draadversperring aan de Belgisch–Nederlandse grens*, w: *Hoogspanning...*, s. 137.

⁹⁴ H. Janssen, *De dodendraad aan de rijksgrens met Baarle–Nassau*, w: *Hoogspanning...*, s. 151.

Pierwsze miesiące wojny wywołały panikę na rynku. Zamknięta została giełda w Amsterdamie, zamrożone oszczędności w obawie przed wzrostem cen i inflacji. Wiosną 1915 r. rozpoczęto administracyjną dystrybucję wielu towarów. Przyczyną reglamentacji był niekontrolowany wzrost cen. W sierpniu 1916 r. rząd ogłosił ustawę o dystrybucji (niderl. *Distributiewet*)⁹⁵, która miała na celu scentralizowaną kontrolę rozdziału dóbr⁹⁶.

Neutralność długofalowo była korzystna dla holenderskiej gospodarki. Bez zagranicznej konkurencji przemysł i handel na rynku krajowym oraz międzynarodowym kwitł. Holenderskie kopalnie pracowały pełną mocą, rozwijała się prywatna branża zbrojeniowa⁹⁷. Powstała nowa warstwa społeczna, w języku potocznym nazywana „wojennymi proficjarzami” (niderl. *Oorlogswinstmakers*, w skrócie OWers). Po wojnie liczba holenderskich milionerów potroiła się⁹⁸.

Wojna na morzu a gospodarka Holandii

Jesienią 1914 r. Brytyjczycy ogłosili Morze Północne strefą wojny i rozpoczęli kontrolę całego ruchu tranzytowego. Holendrzy uznali to za nieuzasadnione działanie i niemożliwe do spełnienia, ponieważ naruszało to neutralność państwa⁹⁹. Anglia była nieustępliwa i wraz z Francją zaczęła prowadzić konsekwentną blokadę morską Niemiec. W tej sytuacji bankierzy i kupcy holenderscy powołali do życia organizację pod nazwą Holenderski Trust Zamorski (niderl. *Nederlandse Overzee Trustmaatschappij* – NOT), która podjęła działania zmierzające do uporządkowania i kontroli handlu zagranicznego¹⁰⁰. Każdy, kto kupił towary od NOT, musiał obiecać, że nie wwiezie ich na teren Niemiec. Konieczne było odtąd wnoszenie wysokiej kaucji i podpisanie stosownej umowy. Za jej złamanie groziła wysoka grzywna. NOT został ustanowiony 24 XI 1914 r. i uznany przez Brytyjczyków oraz Francuzów 26 grudnia tego roku. W szczytowym momencie swojej kariery w 1917 r. zatrudniał ponad

⁹⁵ Zob. <http://www.wereldoorlog1418.nl/distributie-rantsoenering/index.html#019> (dostęp: 10 III 2018).

⁹⁶ S. Kruizinga, *F.E. Posthuma (1874–1943). Heere God! Straf Posthema!*, w: W. Klinkert, S. Kruizinga, P. Moeyes, op. cit., s. 245–246.

⁹⁷ Za produkcję i zakup uzbrojenia odpowiadało utworzone przez ministra Bosbooma w czerwcu 1915 r. Biuro ds. Amunicji (niderl. *Munitiebureau*), na czele którego stanął L.A. van Royen. *Louise Anne van Royen (1865–1946). De meester-netwerker*, w: W. Klinkert, S. Kruizinga, P. Moeyes, op. cit., s. 284 i n.

⁹⁸ Zob. <http://www.eerstewereldoorlog.nu/nederland-wol/> (dostęp: 11 III 2018).

⁹⁹ D. Hellema, *Nederland in de wereld. De buitenlandse politiek van Nederland*, Houten–Antwerpen 2010, s. 71–72.

¹⁰⁰ S. Kruizinga, *Overleconomie in oorlogstijd. De Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij en de Eerste Wereldoorlog*, Zutphen 2012, s. 52, 58; idem, *C.J.K. van Aalst (1866–1939). Het brutaalst van allemaalst*, w: W. Klinkert, S. Kruizinga, P. Moeyes, op. cit., s. 135 i n.

tysiąc osób, podczas gdy Ministerstwo Spraw Zagranicznych miało zaledwie kilkudziesięciu urzędników¹⁰¹.

18 II 1915 r. Niemcy ogłosili nieograniczoną wojnę podwodną¹⁰². Łodzie podwodne, które operowały bardzo blisko holenderskich brzegów, początkowo torpedowały jedynie statki handlowe z flagą wroga, ale wkrótce nastąpiła zamiana strategii. Od maja tego roku Niemcy rozpoczęli torpedowanie statków bez ostrzeżenia. W 1916 r. Niemcy zatopili 12 holenderskich statków, w tym dumę Holenderskiego Królewskiego Lloyda SS Tubantię¹⁰³. Holenderscy marynarze zmuszeni byli do opływania Wysp Brytyjskich, a nie mogąc korzystać z drogi wodnej przez Morze Śródziemne w drodze do Holenderskich Indii Wschodnich, musieli opływać Afrykę. Ponieważ sytuacja dla gospodarki holenderskiej stawała się krytyczna, w styczniu 1917 r. premier Linden odbył potajemne spotkanie z wysokim niemieckim dyplomata Johannesem Kriegem, w którym wziął udział także Anton Kröller¹⁰⁴, magnat handlowy. Wynikiem spotkania były niemieckie gwarancje utworzenia „wolnej drogi wodnej” prowadzącej od holenderskiego zachodniego wybrzeża na północ przez wschodnią część Dogger Bank¹⁰⁵. Ponieważ ustał import węgla z Anglii, niemieccy politycy zobowiązali się do dostarczenia Holendrom dodatkowej jego ilości w zamian za żywność, której najbardziej potrzebowali¹⁰⁶. Sytuacja ta doprowadziła latem 1917 r. do tzw. zamieszek ziemniaczanych (niderl. *aardappelproer*). Po Amsterdamzie rozeszły się informacje, że w porcie stoją statki pełne żywności, a zwłaszcza ziemniaków, które były przeznaczone dla Niemców. Mieszkańcy miasta splądrowali statki. Interweniowała policja. W wyniku zamieszek zginęło 9 osób, a ponad 100 zostało rannych¹⁰⁷.

Sytuacja się nadal pogarszała. Torpedowane statki handlowe nie docierały do celu, blokowane były trasy, po których się poruszały. Holenderscy właściciele statków podjęli decyzję o zacumowaniu części swojej floty w portach, w których mogły być one bezpieczne. W sumie było to ok. miliona ton

¹⁰¹ 1 XII 1917 r. powołana została do życia centrala Holenderskie Towarzystwo Eksportowe z o.o. (Nederlandsche Uitvoer Maatschappij N.V. – NUM) w celu pełnej kontroli towarów importowanych i eksportowanych. S. Kruizinga, *F.E. Posthuma...*, s. 269–270.

¹⁰² A. Chwalba, op. cit., s. 481–486. Janusz Pajewski stosuje wyrażenie „nieograniczona wojna łodziami podwodnymi”. J. Pajewski, op. cit., s. 492.

¹⁰³ F. Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw*, Amsterdam 2009, s. 71.

¹⁰⁴ Anthony George (Anton) Kröller (1862–1941), holenderski handlowiec, znany jako właściciel posiadłości De Hoge Veluwe, w której wraz z żoną zgromadził kolekcję dzieł sztuki, głównie obrazów Vincenta van Gogha i Pietra Mondriana. Posiadłość nosi nazwę Kröller-Müller Museum. Był także założycielem haskiej Wyższej Szkoły Handlowej.

¹⁰⁵ Dogger Bank (*Ławica Dogger*), rozległa ławica na Morzu Północnym, rozciągająca się od wybrzeży Wielkiej Brytanii do Półwyspu Jutlandzkiego. 24 I 1915 r. rozegrała się tu zwycięska dla Anglików bitwa morska z Niemcami.

¹⁰⁶ Zob. <https://www.scientias.nl/nederland-neutraal-oorlog/> (dostęp: 5 III 2018).

¹⁰⁷ Zob. <http://www.mokums.nl/aardappelproer.html> (dostęp: 5 III 2018); <http://amsterdam-eerstewereldoorlog.nl/item/394-2/> (dostęp: 5 III 2018).

przestrzeni ładunkowej, z której ok. 70% znajdowało się w portach Stanów Zjednoczonych, 15% w portach brytyjskich, a reszta w innych krajach Ententy. Gdy rząd holenderski otrzymał „prośbę” od Ameryki o udostępnienie owej przestrzeni w zamian za dostarczenie 100 tys. ton zboża w ramach wojennych dostaw żywności, popadł w zakłopotanie. Z jednej strony była nagląca potrzeba zdobycia żywności dla swoich obywateli, z drugiej strony obawiano się, że Niemcy potraktują to jako pogwałcenie neutralności i ostro zareagują¹⁰⁸. Gdy konsultacje w tej sprawie z Niemcami trwały w najlepsze, w marcu 1918 r. rząd holenderski otrzymał pięciopunktową notę od rządu Stanów Zjednoczonych w formie ultimatum, która jasno wskazywała na to, że cierpliwość krajów Ententy się skończyła¹⁰⁹. 18 marca minister spraw zagranicznych Loudon w Izbie Reprezentantów wydał obszernie oświadczenie, w którym stawiał Amerykanom szereg warunków. „Chcemy chronić interesy Holandii i jej poddanych w jak najszerszym zakresie, a sposób, w jaki przedstawiliśmy nasze propozycje Holandii, nie może, moim zdaniem, nie zapewnić Holandii naszej szczerzej przyjaźni”¹¹⁰ – brzmiała dyplomatyczna formułka w proklamacji prezydenta Wilsona. Tego samego dnia 132 holenderskie statki zostały zarekwirowane w amerykańskich oraz brytyjskich portach i skierowane do celów określonych w powyższej nocie¹¹¹.

Oczywiście Holandia gwałtownie protestowała. Królowa Wilhelmina w pełnym oburzenia przemówieniu, kolportowanym przez prasę na cały kraj, nazwała akcję aliantów „okrętowym rozbojem” (niderl. *schepenroof*)¹¹². Protesty te były głównie przeznaczone dla strony niemieckiej. To nie koniec upokorzeń dla Holandii. Królowa Wilhelmina uznała, że honor Holandii został naruszony i w związku z tym nakłoniła rząd, aby w kwietniu 1918 r. wysłał konwój statków z rządowymi urzędnikami do Holenderskich Indii Wschodnich w asyście okrętu wojennego. Wielka Brytania poinformowała rząd holenderski, że nie uznaje jej prawa do konwoju, a holenderskie okręty zostaną zatrzymane, jeśli wyruszą z portu¹¹³. Gdy po czterech miesiącach w końcu zgoda taka nadeszła, demonstracja suwerenności Holendrów nie miała już sensu.

¹⁰⁸ J.H.J. Andriessen, *De invloed van de Britse blokkade en de Duitse duikbootoorlog op de neutraliteitshandhaving door Nederland*, <https://www.ssew.nl/invloed-britse-blokkade-duitse-duikbootoorlog-neutraliteitshandhaving-nederland> (dostęp: 11 III 2018).

¹⁰⁹ Przegląd reakcji zob. <https://www.ssew.nl/invloed-britse-blokkade-duitse-duikbootoorlog-neutraliteitshandhaving-nederland> (dostęp: 5 III 2018).

¹¹⁰ Wilson Papers, Proclamation president Wilson 20 maart 1918. Tekst w wolnym tłumaczeniu autora.

¹¹¹ Liczbę 135 statków podaje: F. Wielenga, op. cit., s. 71.

¹¹² J.H.J. Andriessen, op. cit. Tłumaczenie autora.

¹¹³ R. van Vuurde, op. cit., s. 76.

„Holland ist in Ruhe zu lassen”

„Holandię należy zostawić w spokoju” – słowa te padły z ust cesarza Wilhelma II 7 IV 1917 r. Cesarz był pod wrażeniem oporu stawianego Stanom Zjednoczonym przez Holandię i jej zacieklej obrony neutralności¹¹⁴. Wysłał nawet telegram gratulacyjny do królowej Wilhelminy w tej sprawie. We wrześniu rozważał zwrócenie się do Holandii o mediację z aliantami¹¹⁵. Wydarzenia nabierały jednak innej dynamiki. Najpierw abdykował car Mikołaj II, a wyniku rewolucji w Niemczech także Wilhelm II. W belgijskiej miejscowości Spa, gdzie mieściła się jego kwatera wojskowa, poprosił o azyl w Niderlandach dla siebie i najstarszego syna oraz następcy tronu, Fryderyka (Friedricha) Wilhelma.

Rząd holenderski udzielił im gościny, po pierwsze dlatego, że chciał wzmocnić swoją pozycję państwa neutralnego po wojnie¹¹⁶, po drugie także z powodów tradycyjnie mocnych powiązań rodziny panującej z Niemcami. Gdy w październiku 1918 r. Wilhelm II przeniósł się do holenderskiego Amerongen, wielu Niemców uznało to za dezercję z pola bitwy oraz złamanie zasady „pokonany król pruski ginie w boju na czele swych żołnierzy”. Sam cesarz rezygnację z tronu potwierdził specjalnym dokumentem z 28 XI 1918 r. Dwa lata później przeniósł się do pałacu w Doorn, gdzie spędził resztę życia. Mimo ratyfikacji traktatu wersalskiego i przystąpienia do Ligi Narodów Holandia nie zgodziła się na ekstradycję i poddanie pod sąd Wilhelma. Ciekawostką jest fakt, że królowa Wilhelmina nigdy nie odwiedziła swojego dalekiego krewnego. Uważała bowiem, że zachował się niegodnie, pozostawiając Niemcy pogrążone w chaosie wojny.

Inaczej potoczyły się losy Friedricha Wilhelma. Władze Holandii na miejsce jego pobytu przeznaczyły osadę na wyspie Wieringen w prowincji Holandia Północna¹¹⁷. Przybył tam 22 listopada, na kilka dni przed ogłoszeniem dokumentu o rezygnacji z tronu swego ojca Wilhelma. Zamieszkał skromnie, w pomieszczeniach dawnej plebanii Oosterland¹¹⁸. Przybycie syna cesarza Niemiec na wyspę stało się na krótko światową sensacją. Choć opinia publiczna przestała się wkrótce interesować cesarzem Niemiec i jego synem,

¹¹⁴ H.P. van Tuyl van Serooskerken, *Chapter V. Strict neutrality, 1914–1916*, w: idem, *The Netherlands and World War I. Espionage, Diplomacy and Survival*, Leiden 2001, s. 128 i n.

¹¹⁵ Idem, *Small Countries in a Big Power World. The Belgian-Dutch Conflict at Versailles, 1919*, Leiden 2017, s. 112.

¹¹⁶ Ibidem, s. 113.

¹¹⁷ Spokojny żywot wyspy i jej mieszkańców zakończył się już w 1924 r. wraz z budową tzw. tamy zamykającej (niderl. *Afsluitdijk*), która połączyła gminę należącą do prowincji Holandia Północna z sąsiednią prowincją Fryzja. Wieringen przestało wówczas być wyspą. Zob. przypis 125.

¹¹⁸ *De Geschiedenis van Wieringen – 1918–1923. Een keizerlijke bezoeker*, <http://www.pago-wirensen.nl/wr-ges5a.asp> (dostęp: 5 III 2018).

każdy ich krok śledzili przedstawiciele służb dyplomatycznych. W 1923 r. zaczęły się nasilać pogłoski o powrocie Friedricha Wilhelma do Niemiec.

Po prawie pięciu latach, 10 XI 1923 r. książę Friedrich Wilhelm zdecydował się na opuszczenie miejsca swego bezpiecznego, choć nudnego pobytu¹¹⁹. Rząd niemiecki, na którego czele stał wówczas kanclerz Gustav Stresemann, wydał zezwolenie na powrót księcia do ojczyzny. W czasach chaosu i hiperinflacji rozmyślano nawet o przywróceniu dawnego systemu z silnym władcą i rządem. Książę Friedrich Wilhelm opuścił Wieringen potajemnie, ale za wiedzą rządu holenderskiego oraz przy współpracy z nim¹²⁰. Po powrocie do Niemiec nie odegrał znaczącej roli w życiu politycznym swojego kraju.

Zakończenie

Chociaż Królestwo Niderlandów nie wzięło czynnego udziału w działaniach militarnych, euforia wojenna udzieliła się różnym grupom jego obywateli, którzy na ochotnika zaciągnęli się do wojsk po obu stronach frontu. W wydaniu z 10 IX 1914 r. redakcja „Rotterdamsch Nieuwsblad” informowała, że do francuskiego biura rekrutacyjnego zgłosiło się od 200 do 300 ochotników¹²¹, od 1000 do 2500 wyraziło gotowość wstąpienia do armii amerykańskiej.

Kilku Holendrów odznaczyło się w obcych armiach. Ochotnik Max de Marchant et d'Ansembourg uzyskał niemiecki Krzyż Żelazny I klasy, Johan Fabricius, który w wieku 18 lat rozpoczął służbę w armii austriackiej jako „malarz frontowy” (*Kriegsmaler*), wslawił się serią szkiców wykonanych na froncie włoskim. Louis van Iersel otrzymał najwyższe amerykańskie odznaczenie wojskowe „Medal of Honor”¹²².

Nie jest znana dokładna liczba ochotników holenderskich, którzy polegli. Ocenia się na ich na ok. 300 osób, ale to liczba zaniżona¹²³. Duże straty poniosła gospodarka morska Holandii, a jej przyczyną były obecne wszędzie miny morskie. Ocenia się, że w czasie wojny w ten sposób zatono 175 statków rybackich, a 862 członków ich załóg poniosło śmierć¹²⁴.

Do listy kłopotów rządu holenderskiego doliczyć jeszcze należy największą naturalną katastrofę z drugiej dekady XX w. W nocy z 13 na 14 I 1916 r.

¹¹⁹ Pozostawił opis swojego pobytu w Wieringen w pamiętniku. Zob. <http://www.pagowirens.nl/wr-ges5b.asp> (dostęp: 5 III 2018).

¹²⁰ Friedrich Wilhelm odmówił wstąpienia do partii nazistowskiej i ok. 1934 r. wycofał się z życia politycznego.

¹²¹ „Rotterdamsch Nieuwsblad”, 10 IX 1914, <https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identifier=ddd:010295659:mpeg21:a0058> (dostęp: 7 III 2018).

¹²² Zob. <https://www.kb.nl/themas/geschiedenis-en-cultuur/nederland-tijdens-de-eerste-wereldoorlog/wo-i-nederlandse-vrijwilligers-aan-het-front> (dostęp: 7 III 2018).

¹²³ J. Groen, *Nederlanders in de Grote Oorlog*, Amsterdam 2004, s. 182.

¹²⁴ Zob. <http://www.zeeuwseankers.nl/nl-NL/verhaal/383/oorlog-op-zee> (dostęp: 7 III 2018).

na Zuiderzee, zatoce Morza Północnego, przerwane zostały tamy, powodując śmierć 19 osób i znaczne szkody materialne w siedmiu prowincjach Holandii¹²⁵. We wrześniu 1916 r. inż. Cornelis Ley przedstawił projekt wybudowania tzw. tamy zamykającej (niderl. *Afsluitdijk*) przez zatokę Zuiderzee, która zamieniała ją w jezioro pod nazwą IJsselmeer. Odpowiednie ustawy uchwalone zostały latem 1918 r., ale prace zakończono dopiero w 1932 r.

Do liczby ofiar wojny doliczyć jeszcze pozostaje ok. 30 tys. śmiertelnych ofiar drugiej fali hiszpańskiej grypy, która w połowie października 1918 r. dotarła do Holandii¹²⁶.

Po zakończeniu wojny na konferencji wersalskiej Belgia liczyła na korekturę zmian granic, które zwiększyłyby jej bezpieczeństwo w przyszłości. Jak pisał Józef Łaptos: „Liczone na to, że Skalda na całej długości stanie się rzeką belgijską, co implikowało aneksję Flandrii zelandzkiej. Marzono o przyłączeniu holenderskiej Limburgii i całego Luksemburga [...]. Te aspiracje nie znalazły zrozumienia u «wielkiej trójki». Aneksja terytoriów holenderskich była w sprzeczności z wilsonowskim programem urządzenia Europy według kryteriów etnograficznych. Ponadto, Holandia nie brała udziału w wojnie i nie było powodu do rewizji jej granic”¹²⁷. Stosunki pomiędzy dwoma sąsiadami pozostały napięte przez długie lata¹²⁸.

Streszczenie

W czasie I wojny światowej Królestwo Niderlandów (*Kingdom of the Netherlands*) pozostało neutralne. Była to wypadkowa kilku czynników. Po pierwsze, o taki status kolejne rządy tego państwa zabiegały od połowy XIX w., po drugie, w kolejnych scenariuszach wojny z Francją i Rosją, planowanej przez sztabowców niemieckich, neutralne państwo na zapleczu frontu

¹²⁵ Zob. <http://www.deltawerken.com/223>. W lutym 1916 r. mieszkańcy dotknięci powodzią otrzymali pomoc od rządu tureckiego w wysokości 2387,90 florenów (obecnie równowartość ok. 20 000 €). Zob. <http://dutchturks.nl/turkse-hulp-aan-nederlanders-tijdens-watersnoodramp-1916/> (dostęp: 7 III 2018).

¹²⁶ *De Spaanse griep*, <https://anderetijden.nl/aflevering/620/De-Spaanse-Griep> (dostęp: 7 III 2018).

¹²⁷ J. Łaptos, op. cit., s. 213.

¹²⁸ Rząd belgijski uważał, że aneksja holenderskiego terytorium mogła być zrekompensowana odpowiednim obszarem Niemiec. Podpisany 3 IV 1925 r. nowy układ dotyczący wspólnego zarządzania Skaldą Zachodnią i budowy dwóch kanałów spotkał się z dużym społecznym protestem i w kontekście wyborów parlamentarnych został odrzucony (w marcu 1927 r. także przez Senat). Jego negocjator, minister spraw zagranicznych Karnebeek podał się do dymisji. B. van der Zwan, *Een 'echte' BZ-ambtenaar. Lambertus Joannis Plemp van Duiveland (1868–1940)*, w: *In dienst van Buitenlandse Zaken. Achttien portretten van ambtenaren en diplomaten in de twintigste eeuw*, red. B. van der Zwan, B. de Graaff, D. Hellema, Amsterdam 2008, s. 20–23. Problem przebiegu granicy na rzece Mozie i zarządzania obszarami wodnymi rozwiązany został dopiero w traktacie z 28 XI 2016 r. z mocą od 1 I 2018 r. Zob. <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2016/11/28/nederland-en-belgie-passen-grens-aan> (dostęp: 11 III 2018).

było korzystne strategicznie. Ponadto część rządu holenderskiego wykazywała sympatie proniemieckie, co nie było bez znaczenia przy podejmowaniu decyzji o rozpoczęciu działań wojennych.

Rząd holenderski przyjął doktrynę o zbrojnej neutralności i przygotował się do obrony granic. W sytuacji nieograniczonej wojny podwodnej zadeklarowanej przez Niemców i blokady morskiej zastosowanej przez Anglię i Francję utrzymanie neutralności wymagało niestannego balansowania pomiędzy walczącymi stronami. Po przystąpieniu do wojny Stanów Zjednoczonych zarekwirowano statki floty handlowej cumującej w portach państw Ententy. Holandia nie tylko została odcięta od swoich kolonii, ale odczuwać zaczęła boleśnie trudności zaopatrzeniowe. Pod koniec wojny w dużych miastach holenderskich nastąpiły rozruchy głodowe.

Neutralność miała swoje patologie, przemyt, działalność szpiegowską na wielką skalę, ale też dobre strony. Konsekwentne prowadzenie polityki neutralności pozwoliło zaoszczędzić mieszkańcom Holandii okrucieństw wojny toczącej się na terytorium państw sąsiedzkich.

Neutrality with Guns in Order Arms Position. The Kingdom of the Netherlands during the Great War

During the First World War the Kingdom of the Netherlands took up a position of neutrality. It was the result of several factors. First, this was the status sought by the government of the Netherlands from the second half of the nineteenth century; second, in the scenarios of war with France and Russia planned by the German military command, a neutral state at the rear of the front zone was strategically convenient. In addition, a part of the Dutch government was pro-German, and this fact was not without influence on the decision about war actions. The Dutch government adopted the doctrine of armed neutrality and prepared for the defence of the state borders. In the situation of unrestricted underwater war declared by the German and a sea blockade imposed by Britain and France, the position of neutrality required constant balancing between the fighting parties. After the United States joined the war, ships docking in the Entente ports were requisitioned. Holland was not only cut off from its colonies, but also experienced supply difficulties and food shortages. At the end of the war big Dutch cities saw hunger riots.

Neutrality had its pathologies, such as smuggling, or great-scale espionage, but it also had its good sides. A consequently pursued policy of neutrality spared the Dutch people war atrocities suffered by peoples of neighbouring countries.

Bibliografia

- Balicki J., Bogucka M., *Historia Holandii*, Wrocław 1989.
- Chwalba A., *Samobójstwo Europy. Wielka Wojna 1914–1918*, Kraków 2014.
- De Grote Oorlog, kroniek 1914–1918*, red. H. Andriessen, M. Ros, P. Pierik, vol. I–XXXV, Soesterberg 2002–2017.
- De Nederlandse ministers van Buitenlandse Zaken in de twintigste eeuw*, red. D. Hellema, B. Zeeman, B. van der Zwan, Den Haag 1999.
- Groen J., *Nederlanders in de Grote Oorlog*, Amsterdam 2004.
- Hart P., *I wojna światowa 1914–1918. Historia militarna*, tłum. J. Szkudliński, Poznań 2014.
- Hellema D., *Nederland in de wereld. De buitenlandse politiek van Nederland*, Houten–Antwerpen 2010.
- Hoogspanning aan de Belgisch-Nederlandse grens. De Eerste Wereldoorlog aan de rijksgrens met Baarle*, red. H. Janssen, Baarle–Hertog–Nassau 2013.

- In dienst van Buitenlandse Zaken. Achttien portretten van ambtenaren en diplomaten in de twintigste eeuw*, red. B. van der Zwan, B. de Graaff, D. Hellema, Amsterdam 2008.
- Kissinger H., *Dyplomacja*, tłum. S. Głabiński, G. Woźniak, I. Zych, Warszawa 1996.
- Klinkert W., Kruizinga S., Moeyes P., *Nederland neutraal. De Eerste Wereldoorlog 1914–1918*, Amsterdam 2014.
- Kruizinga S., *Overlegeconomie in oorlogstijd. De Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij en de Eerste Wereldoorlog*, Zutphen 2012.
- Leven naast de catastrofe. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog*, red. H. Binneveld i in., Hilversum 2001.
- Łaptos J., *Historia Belgii*, Wrocław–Warszawa 1995.
- Moeyes P., *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914–1918*, Amsterdam–Antwerpen 2005.
- Moeyes P., *De sterke arm, de zachte hand. Het Nederlandse leger en de neutraliteitspolitiek, 1839–1939*, Amsterdam–Antwerpen 2007.
- Pajewski J., *Pierwsza wojna światowa 1914–1918*, Warszawa 2014.
- Roodt E. de, *Oorlogsgasten. Vluchtelingen en krijgsgevangenen in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Zaltbommel 2000.
- Schaepdrijver S. de, *De Grootte Oorlog*, Antwerpen 2002.
- Serooskerken H.P. van Tuyl van, *Small Countries in a Big Power World. The Belgian-Dutch Conflict at Versailles, 1919*, Leiden 2017.
- Wielenga F., *Nederland in de twintigste eeuw*, Amsterdam 2009.
- Wolf S., *Guarded Neutrality. Diplomacy and Internment in the Netherlands during the First World War*, Leiden–Boston 2013.
- Żelichowski R., *Baarle–Nassau–Hertog*, seria: „Europa w skali mikro”, Warszawa 2015.
- Żelichowski R., *Kolczasty drut śmierci jako strażnik granicy. Nieznany epizod Wielkiej Wojny 1914–1918 na pograniczu holendersko-belgijskim*, „Dzieje Najnowsze” 2016, nr 3, s. 21–36.

Biogram: **Ryszard Żelichowski** – prof. zw. dr hab., Zakład Europeistyki Instytutu Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk. Zainteresowania naukowe: małe państwa Europy Zachodniej i terytoria specjalne, ze szczególnym uwzględnieniem obszaru niderlandzkojęzycznego. Najważniejsze publikacje: *Baarle-Nassau-Hertog* (2015); *Stosunki polsko-holenderskie w Europie pojaltańskiej* (2014); *Stosunki polsko-holenderskie w Europie powersalskiej* (2013); *Gibraltar*, seria: „Europa w skali mikro” (2012); *Poland and the Netherlands. A Case study in European Relations*, ed. D. Hellema, R. Żelichowski, B. van der Zwan (2011). E-mail: rzeli@isppan.waw.pl.